

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний університет харчових технологій

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

**Навчально - методичний комплекс
до вивчення дисципліни для студентів
усіх спеціальностей заочної форми навчання**

Затверджено
на засіданні кафедри
українознавства
протокол №
від

Київ –НУХТ 2012

Історія України: Навчально-методичний комплекс до вивчення дисципліни для студентів усіх спеціальностей заочної форми навчання.— Видання 2-ге, доп. і перероб. // Уклад.: В.О.Колосюк, Н.М.Левицька, С.Б.Буравченкова, С.І.Береговий, Є.Е.Кобилянський та інші. — К.: НУХТ, 2012.— с.264

Рецензент **В.Ю. Балтін**, канд. філос. наук, доцент

Укладачі: В.О.Колосюк, канд. іст. наук

Н.М.Левицька, канд. іст. наук

С.Б.Буравченкова, канд. іст. наук

С.І.Береговий, канд. іст. наук

Є.Е.Кобилянський, канд. іст. наук

М.А. Бухальська, канд. іст. наук

І.І. Сторожик

Відповідальні за випуск **В.О.Колосюк** канд. іст. наук, доцент, **Н.М. Левицька** канд. іст. наук, доцент.

АНОТАЦІЯ

В навчально-методичному комплексі розглянуто проблеми історії України від найдавніших часів до сьогодення. Історичний матеріал викладено доступно і послідовно, посібник містить також історичну хронологію, тематику контрольних робіт з методичними вказівками до їх виконання та запитання до самоконтролю.

© **В.О. Колосюк, Н.М. Левицька 2012**

© **НУХТ, 2012. – 264 с.**

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Базова нормативна дисципліна “Історія України” передбачає вивчення історії розвитку українського народу у державотворчому, соціально-політичному та економічному вимірах. Вона покликана допомогти студентам усвідомити історичні корені свого народу, етапи його формування, цілісність та наступність історії – від Київської Русі, героїчної козацької доби й визвольних змагань ХХ ст. до відновлення і розбудови української державності на сучасному етапі. Викладання історії України подається у нерозривному зв’язку з історією інших країн та народів.

Вивчення історії України має не тільки пізнавальне, а й виховне значення, в якому закладено глибокий гуманістичний зміст. Зокрема, одним із головних завдань викладання вітчизняної історії є виховання у студентської молоді почуття патріотизму, громадянської свідомості, виховання майбутніх спеціалістів, яким належить утверджувати державність України.

Робочими навчальними планами вивчення дисципліни для студентів заочної форми навчання розраховано на 108 годин, зокрема: нормативні лекції, семінарські заняття, виконання однієї контрольної роботи та самостійної підготовки. По закінченню вивчення передбачено проведення підсумкових контрольних заходів – іспиту.

Пропонований навчально-методичний комплекс охоплює весь процес навчання. До нього входять: програма вивчення дисципліни, настановчі лекції, план семінарського заняття, тематика контрольних робіт та методичні вказівки до їх написання, список рекомендованої літератури, запитання для самоконтролю знань, хронологія історичних подій.

Навчально-методичний комплекс передбачає творче використання його складових викладачами та студентами у своїй практичній діяльності.

ПРОГРАМА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Предмет, мета і завдання дисципліни

Програма навчальної дисципліни "Історія України" відповідає кваліфікаційним вимогам підготовки бакалаврів усіх спеціальностей та всіх форм навчання.

Предметом вивчення "Історії України" є сукупність політичних, суспільно - економічних, міжнародних, етнонаціональних, культурних та релігійних чинників, які в різні періоди історії формували українську націю, впливали на розвиток державотворення.

Мета дисципліни - формування історичної свідомості молоді, усвідомлення нею нерозривного зв'язку між минулим і сучасністю, традиціями і досвідом різних поколінь українців, виховання громадянського патріотизму, відповідальності за долю своєї Батьківщини, спонукання до активної наполегливої праці в розбудові і зміцненні держави Україна.

Завдання дисципліни - допомогти студенту в оволодінні основами методики історичного дослідження, зокрема ретроспективного, порівняльного, діалектичного методу, історичної хронології. Виробити навички наукової роботи з історичними першоджерелами, різноманітною навчальною літературою. Навчити студента методиці самостійної роботи при підготовці до семінару, написанні реферату, складанні конспекту, умінню виступати з доповіддю, брати участь в дискусії, обґрунтовано і толерантно доводити свою позицію, враховувати аргументи опонентів. Викликати справжнє зацікавлення вітчизняною історією, практикуючи відвідання історичних музеїв, історико-культурних пам'яток, інформуючи про найактуальніші проблеми сучасної історії та політики.

Як наслідок вивчення і засвоєння основних положень дисципліни "Історія України" студент повинен знати:

- головні джерела вивчення вітчизняної історії;

- основні періоди історичного розвитку української нації, етапи формування її державності;
- головні події, що вплинули на хід історії України, роки коли вони відбувались, найважливіші документи, що були у той час прийняті;
- визначних діячів в українській історії - державотворців, політиків, полководців, провідників національно-демократичного та культурного руху.

Уміти:

- працювати з першоджерелами, науковою та методичною літературою;
- користуватись різноманітними методами дослідження історичного процесу;
- аргументовано відстоювати свої погляди, брати участь у дискусії з метою пошуку історичної істини;
- на основі вивчення історичних подій робити висновки і узагальнення, користуватись уроками минулого.

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1: Стародавня історія України

1. Первісна епоха.
2. Державотворчі традиції на території України.
3. Стародавні слов'яни.
4. Східні слов'яни. Союзи слов'янських племен у VI–IX ст.
5. Заснування Києва.

1. Первісна епоха.

Найдавніша людина з'явилася на території сучасної України в часи палеоліту (близько 1 млн. років тому). Слідами її перебування є палеолітична стоянка, біля села Королеве на Закарпатті. Вона існувала близько мільйона років тому. Поблизу села Лука-Врублівецька на Подністров'ї (Хмельницька область) знайдено стоянку, що датується часом приблизно 200 тис. років. Рештки жител доби середнього палеоліту (близько 45 тис. років тому) у вигляді каркасів з бивні і кісток мамонта зі слідами живопису на них виявлено біля села Молодове Чернівецької області.

Суспільною формою об'єднання людей було первісне людське стадо, спосіб життя – кочовий. Характерною рисою цього періоду є існування привласнюючого господарства.

Наприкінці пізнього палеоліту первісне людське стадо поступається місцем більш високій формі організації людей – матріархальній родовій громаді зі спільною власністю на засоби виробництва. У цей період вдосконалюються знаряддя праці. Стоянки пізнього палеоліту знаходять по всій території України. Їх виявлено близько 800. Найбільш досліджені з них: у Києві на Подолі, в селі Гінцях на Полтавщині, в селі Мізині на Чернігівщині, на Запоріжжі тощо. Культура цього періоду досягає високого рівня, не маючи аналогів у всій Європі.

Нових досягнень людське суспільство здобуло в добу мезоліту. Найважливішими серед них стали винайдення лука і стріл, початок приручення тварин, перші кроки до зародження землеробства.

Розквіт родового ладу припадає на добу неоліту. У цей період здійснилась так звана “неолітична революція”, головним змістом якої був перехід від привласнюючого господарства до відтворюючого. Люди перейшли до осілості, навчилися ткати, виробляти керамічний посуд, навчилися свердлити камінь. Однією з найбагатших пам’яток образотворчого мистецтва і релігійних вірувань неолітичної доби є Кам’яна Могила поблизу Мелітополя, де знайдено безліч скульптурних зображень тварин, людей, цілих сюжетних композицій.

У період неоліту люди опанували технологію виробництва й обробки міді. У землеробстві на зміну мотичній обробці землі прийшла значно продуктивніша – з використанням рала та тяглової сили (волів і коней).

Надзвичайно багатою та яскравою археологічною культурою кінця неоліту та особливо енеоліту була трипільська. В Україні виявлено понад 1000 поселень трипільської культури.

Головним заняттям трипільців було хліборобство та скотарство. Вони вирощували пшеницю, просо, ячмінь. Жили трипільці у великих селах на родючих землях поблизу річок. Тут вони будували великі наземні житла з широким застосуванням глини й дерева.

Великого розвитку у трипільців досягли ремесла і, в першу чергу, гончарне. Не випадково їх культуру дослідники назвали культурою мальованої кераміки.

Керамічні вироби розмальовувалися червоними, білими, жовтими та чорними фарбами. Великим досягненням трипільської культури було ткацтво. Одними з перших на території України трипільці почали використовувати мідь.

Незважаючи на великий внесок дослідників у вивчення трипільської культури, ще й досі багато питань залишаються загадкою та предметом дискусій. Серед них – які племена, який етнос створив цю високу цивілізацію?

В. Хвойка у трипільцях вбачав наших предків – слов’ян, нащадки яких пережили в нашій місцевості всі пересування та навали іноземних племен і утримали край предків до нашого часу.

Глибоке вивчення спадку трипільців дає підстави твердити про єдиний безперервний етнокультурний процес у межиріччі Дніпра – Дністра – Дунаю,

починаючи з IV тис. до н. е. Трипільська культура була важливою ланкою у цьому процесі.

Одночасно з існуванням трипільської культури на схід від Дніпра у племен степової зони йшло формування скотарського господарства, а в подальшому відбувся процес відокремлення скотарських племен від землеробських.

Наприкінці III тис. до н. е. люди винайшли бронзу – сплав міді з оловом та іншими металами. Розпочався бронзовий вік. Саме в цей час відбулося два великих суспільних поділи праці – відокремлення скотарських племен від землеробських. Виділення ремісників і торгівців з маси землеробів, скотарів мало своїм наслідком виникнення майнової та суспільної диференціації, розклад первіснообщинного ладу.

В епоху бронзи відбулося перше велике переселення народів Євразії і проходило воно, насамперед, на території степової України.

З освоєнням виробництва заліза на початку I тис. до н. е. в Україні розпочався залізний вік. Застосування залізних знарядь праці сприяло дальшому розвитку продуктивних сил, появі додаткового продукту, загальному прогресу суспільства. Поглиблення майнової нерівності, соціального розшарування обумовило поділ суспільства на класи, виникнення держави. А це означало, що первісний лад, який базувався на колективній власності на засоби виробництва і зрівняльному розподілі продуктів серед членів роду, племені, почав розкладатися. На зміну йому прийшло станово-класове суспільство.

2. Державотворчі традиції на території України

Серед найбільших досягнень стародавніх суспільств на території України – державотворча традиція, яка зародилася ще в бронзовому віці, а у повній мірі проявилася з початком залізного віку (I тис. до н.е.).

Зародження державотворчої традиції відбувається вже у кочових племен – кіммерійців, які на рубежі II – I тис. до н.е. населяли все степове Причорномор'я від Дону до Дністра.

Це – перший народ на території України, ім'я якого збережено історією. Зокрема, давньогрецький поет Гомер (VIII ст. до н.е.) в поемі “Одіссея”, оповідаючи про північне узбережжя Чорного моря, називає його землею киммерійців.

У VII ст. до н.е. військово-політичне об'єднання киммерійців розпалося під натиском скіфських племен. Киммерійці частково відступили у Передню Азію, частково, ймовірно, розчинилися у скіфському суспільстві. Скіфськими землями протікали Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дон та інші ріки. Суспільне життя та побут скіфів або скитів, описав грецький історик Геродот (V ст. до н.е.) у праці “Історія”.¹

Основним джерелом багатства царів і знаті була експлуатація землеробських племен на загарбаних місцевостях, у тому числі скіфів-орачів. Є твердження істориків, що скіфи-орачі – корінні жителі цієї території, які, напевно, взяли собі назву від кочовиків, які їх підкорили, і що ці скіфи-орачі були предками слов'ян.

Розквіт скіфської державності припадає на VI – IV ст. до н.е., яскравим свідченням чого є, зокрема, феномен скіфських царських курганів, що сягає двадцяти з лишком метрів у висоту. Саме в них знайдено всесвітньо відомі шедеври скіфського мистецтва, зроблені із золота та срібла: посуд з кургану Куль-Оба, золота гривня і золотий гребінь з кургану Солоха, пектораль – нагрудна гривня із золота (курган Товста Могила) та ін. Курганні поховання засвідчують високий рівень матеріальної та духовної культури скіфів, їх зв'язки з античним світом, країнами Сходу.

Майже одночасно з появою скіфів в українських степах, тобто близько VII ст. до н. е. розпочалась колонізація Північного Причорномор'я греками. Особливості розвитку рабовласницьких держав Стародавньої Греції, відносно її перенаселення змушувало частину її жителів періодично емігрувати і засновувати колонії на берегах Середземноморського басейну та Північного Причорномор'я.

Перша з колоній виникла на острові Березань у Дніпро-Бузькому лимані – Борисфеніда (існувала близько 300 років, до III ст. до н.е.; археологічні розкопки почалися тут у 80-х роках XIX ст., тривають і нині). Пізніше виникають Ольвія, Тіра

¹Геродот. Історія. Книга четверта // Хрестоматія з історії України. – К., 1993. – с.5 – 8.

(сучасний Білгород-Дніпровський), Херсонес (біля м. Севастополя), Пантікапей (Керч), Фанагорія (Таманська затока) та ін.

Грецькі колонії були своєрідними містами-державами, за винятком Боспорського царства, рабовласницькими демократичними республіками. Основою їх економіки була торгівля, а також хліборобство, виноградарство, ремесла. Греки вивозили до Еллади зі своїх колоній різноманітні товари, які вони одержували у скіфів та інших північних сусідів в обмін на золоті вироби, посуд, вино, оливкову олію, скло. Основним центром торгівлі була Ольвія, розташована в гирлі Бугу.

Давньогрецькі міста-держави мали великий вплив на соціально-економічний, політичний і культурний розвиток не лише сусідніх з ними скіфів, сарматів та ін., а й віддаленіших племен, у тому числі праслов'ян, слов'ян, а пізніше – і русів-українців. (Їхні стосунки охоплювали майже тисячоліття). Від греків прийшли до нас перші історичні відомості про природу і населення південної України. Зокрема, в Ольвії в V ст. до н.е. побував “батько” історії Геродот і у своїй “Історії” описав Дніпро і Буг, Ольвію, Скіфію, місцеві племена.

У III ст. до н.е. в Північне Причорномор'я зі сходу почали проникати кочові сарматські племена. Під їх тиском у II ст. до н.е. скіфи відійшли на Кримський півострів, частина з них була асимільована сарматами. До складу сарматських племен входили племена аланів, роксоланів, язигів та ін.

Сармати панували у степах Північного Причорномор'я близько шести століть (III ст. до н.е. – III ст. н.е.). У III ст. їх держава впала під ударами готів (вихідців з Прибалтики) і гунів (тюркські племена), а населення асимілювалося з іншими народами, у тому числі зі слов'янами. Сармати надовго залишили назву для України – Сарматія або Савроматія. На європейських картах аж XVI – XVIII століть територія нинішньої України часто означалась як “Сарматія”.

На зміну гунам на територію України приходять інші тюркські племена: булгари, авари та ін. Потрібно мати на увазі, що греки під назвою “скитів”, а пізніше – “сарматів” розуміли все населення України, у тому числі й праслов'янське. Геродотових скіфів-землеробів, скіфів-орачів Б. Рибаків вважав протослов'янами.

Отже, ми бачимо взаємозв'язок культур стародавнього населення України: трипільців, кіммерійців, скіфів-скитів, сарматів і населення України I тис. н.е. Дослідники зазначають їх неперервність.

Як зазначає Д. Дорошенко, з-поміж цього калейдоскопу різних народів, які пересувалися через нашу територію, біля VI ст. н.е. починає визирати обличчя слов'ян, безпосередніх предків українського народу¹. І цей неперервний етнокультурний процес обумовив те, що в середині I тис. н.е. ми бачимо на українських землях народ з тисячолітніми традиціями.

3. Стародавні слов'яни.

Слов'яни – одна з найчисельніших груп давньоєвропейського населення. Перші писемні відомості про слов'ян знаходимо в античних авторів у I ст. н. е. – Плінія Старшого, Тацита, у II ст. н. е. – Птолемея. Вони називають слов'ян венедями і визначають їх територію між Дніпром і Віслою. Північна межа їх території – Лівобережжя Прип'яті і, можливо, узбережжя Балтійського моря, південна – рубіж Лісостепу і Степу. Тацит підкреслює осілий, тобто землеробський спосіб життя венедів. Розміщуючи їх у придніпровських степах, де кочували сармати, Тацит писав, що венеди відрізняються від сарматів, оскільки споруджують будинки, а не проводять все життя на коні або на возі.

З другої половини II ст. н. е. територія, заселена венедями розширюється. Птоломей називає їх серед найбільших народів Східної Європи і розміщує на південному березі Балтійського моря, на схід від Вісли.

Названі античні автори – Пліній, Тацит, Птоломей – визначають венедів I – II ст. н. е. як автохтонне, тобто корінне, населення Східної Європи. Птоломей вперше називає слов'ян не лише чужоземною назвою “венеди”, а й справжнім ім'ям – “склавини”. На думку істориків-славістів, склавини – це перекручена самоназва слов'ян.

У цілому відомості античних авторів про венедів на рубежі нашої ери – дуже уривчасті, тому велике значення тут мають археологічні матеріали.

¹ Дорошенко Д. Нарис історії України: I 2т. – Т.1. – К.,1992. – с.31

Відповідає слов'янам в археології після падіння Скіфії так звана зарубинецька культура, залишена осілим землеробським населенням лісостепової смуги Східної Європи з рубежу III – II ст. до н.е. і до II ст. н. е., а також пшеворська культура у верхній течії Вісли (II ст. до н. е. – IV ст. н. е.).

Основними категоріями пам'яток зарубинецької культури є поселення і могильники, а також укріплені городища. Найкраще вивчені поселення поблизу с. Лютежа у гирлі Ірпеня, Пилипенкова гора поблизу Канева, біля с. Зарубинців (тепер Канівський р-н Черкаської області) на Переяславщині, могильники Пирогів і Корчувате поблизу Києва та інші.

Археологічні матеріали і писемні джерела свідчать, що населення зарубинецької культури було осілими землеробами і володіло рядом розвинутих ремесел, у тому числі по обробці чорного та кольорового металів.

Житла в поселеннях розташувались безсистемно, часто перебудовувались. Біля жител було по кілька господарських ям, що служили погребями для продуктів, зерносховищами. У частині поселень, за межами жител, виявлено вогнище, деякі із залишками залізного шлаку й іншими ремісничими відходами, рештками кераміки.

З початку нашої ери почалося розселення слов'ян. Пояснювалося воно як факторами внутрішнього розвитку їх суспільства, так і загально історичними умовами, що склалися на той час у Східній Європі.

Для внутрішнього соціально-економічного розвитку слов'янського суспільства в перші століття нашої ери було характерним значне піднесення рівня господарської діяльності. Розвиток металургії і металообробки сприяв вдосконаленню знарядь землеробства. Це у свою чергу спричинило те, що сім'я стає спроможною сама вести своє господарство. І сімейно-родова громада, заснована на кровній спорідненості, поступово замінюється територіальною.

Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин сприяв зміцненню міжплемінних контактів, руйнуванню родоплемінних структур, став основною причиною розселення слов'ян у Подніпров'ї і на прилеглих територіях.

На відміну від загальноєвропейських переміщень, розселення слов'ян мало радіальний напрямок і було рівномірним розширенням слов'янського ареалу.

Розселення не було стрімким і короткочасним, а відбувалося поступово. При розселенні слов'яни не відривалися від своїх основних земель на великі відстані, а постійно підтримували зв'язки зі своїм основним етнічним масивом, що не порушувало їх етнічної єдності. І найістотнішим було те, що розселення мало характер виключно мирної колонізації.

У II ст. н. е. зарубинецька культура перестала існувати, але саме населення продовжувало розвиватися в нових історичних умовах, тривало його розселення. Зарубинецьку культуру у лісостеповій зоні сучасної України змінила так звана черняхівська (II – V ст. н. е.).

Археологічні матеріали свідчать про існування на цій території спадкоємності між черняхівською культурою, попередньою зарубинецькою і наступною, слов'янською VI – VII ст. Усі ці культури були хліборобськими. Звичайно, у племен черняхівської культури був вищий рівень економічного розвитку, ніж зарубинецької.

Археологічні дослідження показали значну роль у господарському житті племен Лісостепу в перші століття нашої ери торгівлі з населенням Північного Причорномор'я і римськими провінціями. Вивозили в Римську імперію та міста Північного Причорномор'я здебільшого хліб, мед, віск, хутра, шкіру. Предметами ввозу були глиняний, червонолаковий, скляний і бронзовий посуд, вино, олія тощо.

Соціальні відносини, структури розвивалися від родової первісної общини в перших століттях н. е. до сусідської общини, тобто свідчили про розклад первісного ладу і зародження класового суспільства. Зокрема, вже є майнове розшарування всередині общини, виділення окремих заможних сімей, соціальної верхівки. Племінна верхівка складається з вождів племен і старійшин. Про це говорять і писемні пам'ятки. Так, Йордан розповідає про існування наприкінці IV ст. слов'янського (антського) вождя Буса (Божа) і його 70 вельмож.

Територіальні або сусідські общини черняхівців об'єднувалися в племена, племена утворювали великі союзи племен під владою одного вождя. Саме такі тривалі союзи племен передували утворенню держави.

Ряд черняхівських знахідок розшифровані дослідниками як землеробські календарі. Це – посудини, на яких були символічно зображені явища природи і землеробські роботи (оранка, жнива), язичницькі свята (Ярила день, Купала, обжинки), явища природи (весняне рівнодення, літнє та зимове сонцестояння, дощ).

Слов'яни цього періоду, як свідчать письмові джерела, брали участь у боротьбі варварських племен з Римською Імперією (II – IV ст.), вели боротьбу з германськими племенами готів після їх переселення з Прибалтики на південний схід (друга половина, кінець IV ст.). Йордан розповідає, що спадкоємець остготського короля Германаріха – Вінитарій, намагаючись звільнитися з-під гунського поневолення, наприкінці IV ст. рушив з військом у володіння антів, тобто у Лісостеп між Дніпром і Дністром. “І коли він виступив туди, то у першому бою був переможений”, але пізніше досяг успіху, навіть захопив у полон і розіп’яв антського “Короля Божа” з синами і сімдесятьма знатними людьми¹.

Наприкінці IV ст. у Північне Причорномор’я вторглися зі сходу кочові племена гунів. У боротьбі з готами гуни пішли на союз і спільні дії зі слов’янами-антами, які поступово займали землі між Дніпром і Дунаєм. Розпад гунської держави у середині V ст. сприяв зміцненню позицій слов’ян, які вже у VI – VII ст. виступають під своїм іменем “слов’яни”.

У другій половині I тис. н. е. завершилося розселення слов’ян зі своєї прадавньої території між Дніпром і Віслою, яке розпочалося на початку I тисячоліття. У південно-західному напрямі вони вийшли на Балкони, на заході досягли Ельби, на півночі – о. Ільмень, на північному сході – межиріччя Волги і Оки, на півдні – Північного Причорномор’я.

У процесі розселення в VI – VII ст. йде поділ слов’ян на східних, західних і південних. Східні розташувались на землях від о. Ільмень до Північного Причорномор’я, західні – від Повіслення до ріки Ельби та Середнього Дунаю, південні – на Балканському півострові. Згідно з дослідженнями О. Шахматова, на початок VI ст. із спільної мови слов’ян формується три підгрупи:

¹ Йордан. Про походження і діяння готів // Хрестоматія з історії України. – К., 1993. – с.8-9.

західнослов'янська, з якої розвинулася польська, чеська та словацька мови, південнослов'янська, що дала болгарську, македонську та сербохорватську, східнослов'янська, з якої пішли українська, російська та білоруська мови.

4. Східні слов'яни. Союзи слов'янських племен у VI—IX ст.

Протягом VII та VIII століть східні слов'янські племена з Верхнього Подніпров'я продовжували розселятися на північний схід, на Оку й Волго-Окське межиріччя, а також у райони поблизу озер Псковське та Ільмень. У процесі розселення вони асимілювали неслов'янські етнічні групи: південна група східних слов'ян, від яких започинається український народ, асимілювала частину сармато-аланських і тюркських племен; північно-західна група племен (Верхнє Подніпров'я і Верхня Ока) - східнобалтську етнічну групу; північно-східна група колонізувала й асимілювала угро-фінські племена.

На цій великій території, яку заселили східнослов'янські племена в VII—VIII ст., дослідники встановили райони, де протягом тривалого часу матеріальна культура східних слов'ян була спадкоємною. Це—межиріччя Середнього Дніпра і Дністра, також Верхнє Подніпров'я. Про спадкоємність культури людей, що населяли цю територію, свідчить порівняння пам'яток культур трипільської, зарубинецької, черняхівської та слов'янської VI— VII ст. У свою чергу це є свідченням про автохтонність слов'янського населення Середнього Подніпров'я.

Таким чином, у другій половині I тис. до н. е. завершилося розселення слов'ян — автохтонного населення Східної Європи. У процесі їх диференціації у VI—VII ст. утворилися східні, західні та південні слов'яни.

Про слов'ян у VI—IX ст. дають докладніші відомості як письмові, так і інші джерела, з письмових джерел слід виділити візантійських істориків VI—VII ст. Прокопія Кесарійського, Менандра, Маврікія, готського історика Іордана, давньоруські літописи, твори авторів IX—X ст.— візантійського імператора Костянтина Багрянородного, арабського географа аль-Масуді та ін.

Історики VI—VII ст., як уже сказано, називають слов'ян венетами (венетами), антами та склавинами (словенами). Склавиною називалися західна група слов'ян,

антами — східна. У цілому на підставі джерел можна зробити висновок, що в V—VII ст. на території сучасної України існувало два великих об'єднання — склавинів на заході та антів на сході. М. Грушевський, досліджуючи цей період історії слов'ян, робить висновок, що анти візантійських джерел (друга половина IV та початок VII ст.) були предками українського народу.

Слов'яни жили, як і в попередній період, переважно в поселеннях на південних схилах берегів рік. Тип житла — напівземлянка з кам'яною або глиняною піччю. Починаючи з VI ст. поширюються, крім відкритих, укріплені поселення-городища, які були ремісничими, торговельними та племінними центрами. З найбільш ранніх городищ VI ст. є городище в с. Зимному поблизу Володимира-Волинського. Багато більш пізніх городищ відкрито на Лівобережжі Дніпра, де існувала постійна загроза нападів кочовиків. Укріплювалися городища валами та ровами.

Основна галузь господарства — орне землеробство, як і в попередній період. Проте в цей період уже складаються різні системи землеробства. У степовій смузі — перелогова (земля використовувалася до повного виснаження), у лісостеповій — парова система з дво- або трипільною сівозмінами.

Крім землеробства, було розвинене скотарство, а також мисливство, рибальство, бортництво.

З ремесел найбільшого розвитку досягли металургія, ковальство, та ювелірна справа. На території України виявлено спеціальні металургійні центри на Південному Бузі біля нинішнього Гайворона, де збереглися сліди 21 залізоплавильного горна, у с. Григорівці Могилів-Подільського району Вінницької області, де було 25 горнів. Про розвиток ковальської справи свідчить велика кількість залізних виробів, знайдених у поселеннях.

З розвитку ремесел можна зробити висновок про те, що у східних слов'ян у VI—IX ст. йшов процес відокремлення ремесла від землеробства і відповідно йшло зародження товарного виробництва. Розвивався внутрішній обмін ремісничої та сільськогосподарської продукції, а також зовнішні торговельні зв'язки (з містами Північного Причорномор'я, Візантією, країнами Сходу, арабськими країнами).

Результатом розвитку ремесла і торгівлі, поглиблення суспільного поділу праці стало у VI—VIII ст. виникнення міст. Міста, що виникали на місці укріплених і неукріплених поселень, були центрами ремісничого виробництва, торгівлі, а також місцями проживання племінних князів і їх дружин. Такими поселеннями — майбутніми містами були Григорівське городище (металургійний центр), городище в с. Зимному (зосереджувались ювеліри і каменерізи), Пастирське городище у верхів'ї р. Інгул (працювали металурги, ковалі, ювеліри, гончарі), городища і поселення на території Києва (розвинені ремесла і торгівля).

Про подальший розклад первісного ладу у східних слов'ян в VII—VIII ст. свідчить те, що в сусідській общині, яка все більшою мірою приходить на зміну старій сімейній, поглиблюється майнова нерівність сімей. Також з'являється і посилюється соціальне розшарування населення, тобто виділяються групи людей, що займали різне соціальне становище: рядові общинники-землероби, ремісники, купці, родоплемінна знать (вожді, старійшини, воєначальники).

Про існування майнового та соціального розшарування суспільства у VII—VIII ст. свідчить археологічний матеріал, зокрема матеріал могильників. Більшість поховань, в яких збереглися глиняний посуд, недорогі прикраси або предмети побуту, належали рядовим общинникам. У частині поховань, що належали соціальній верхівці, знайдено коштовні золоті та срібні прикраси, посуд, зброю, візантійські монети. До багатих поховань VII ст., що належали племінним вождям, відносяться Глодоське (на Південному Бузі), Вознесенське (біля с. Вознесенки, нині територія Запоріжжя) та інші.

Общинна і племінна знать поступово привласнювала собі право збирати серед членів общини частину продуктів на загальні потреби і розпоряджатися ними. Це стало початковою формою феодалної експлуатації. Іншою формою експлуатації було патріархальне рабство (рабами ставали військовополонені). Проте воно не переросло у рабовласницьку формацію. Слов'яни, обминувши її, перейшли від первісного ладу до феодалного. Це можна пояснити, по-перше, тим, що на період зародження у них класового суспільства рабовласницький лад античного світу вже

пережив себе, по-друге, при високому рівні розвитку продуктивних сил у слов'ян було вигідним експлуатувати не рабів, а феодално залежних селян.

Вірування східних слов'ян цього періоду є типовими язичницькими.

Приносились жертви богам і здійснювались релігійні обряди у спеціально споруджених храмах — святилищах, де стояли вирізані з дерева та каменю боги-ідоли. Такі святилища знайдено в ряді місць (під Житомиром, на р. Збруч тощо).

Обряди східних слов'ян присвячувалися порам року та сільськогосподарським роботам: приходу весни і початку польових робіт, літньому сонцестоянню (свято Івана Купала), зимовим святам родючості (колядки) та інші. Існували також обряди весільні та поховальні. Найпоширенішим поховальним обрядом було спалювання померлих.

Таким чином, елементами, успадкованими східними слов'янами VI—IX ст. від попередніх культур, були традиційна культура землеробства, гончарне ремесло, язичницькі вірування тощо.

У VI-IX ст., в період, зародження феодалних відносин, у східних слов'ян утворились і стали стабільними 14 великих союзів племен, які поступово перетворювалися на перед державні об'єднання — «племінні княжіння».

Відповідно до літописів союзи племен мали назви: поляни, деревляни, уличі, тиверці, дуліби, бужани, волиняни, хорвати, сіверяни, в'ятичі, радимичі, дреговичі, кривичі, ільменські словени. Ці союзи племен в істориків дістали назву «літописні». Великий союз об'єднував до десятка окремих племен, кожне з яких мало свою назву. Так, до союзу радимичів входило вісім племен, в'ятичів — шість. Усього у східних слов'ян у VI—VIII ст. могло існувати понад сто племен.

Серед перерахованих союзів племен літописець виділяє полян, які, за його, словами, були «мужами мудрими й тямущими» та «мали звичай своїх предків, тихий і лагідний». Назва їх походить від місця розселення — «поля». Поляни у своєму розвитку випереджали інші східнослов'янські племена з таких причин. Очевидно, поляни були нащадками праслов'ян Дніпровського Правобережжя, які протягом століть мали тісні зв'язки з кочовиками та грецькими містами Північного Причорномор'я, що сприяло їх соціально-економічному та політичному розвитку.

Крім того, розвитку землеробсько-скотарської економіки полян сприяли природні умови чорноземного Лісостепу.

Тут слід підкреслити, що поляни були нащадками праслов'ян-антів. І степові сусіди їх — сармати, а також інші народи, що жили далі на південь, знали їх під назвою антів. А самі себе ці люди називали полянами.

У VII—IX ст. простежується такий етап об'єднання племен: союзи племен зgrupовуються у великі політичні об'єднання державного типу. Зокрема, у Середньому Подніпров'ї виникає велике політичне об'єднання під назвою «Русь» або «Руська земля».

Об'єднання «Русь» виникає після розпаду полянського союзу племен, що стався на початку 60-х років VI ст. внаслідок аварської навали. Назва «Русь» поступово замінює назви «анти», «поляни» (Анти в останній раз згадуються в письмових джерелах у зв'язку з подіями 602 р.— боротьба нижньодунайських слов'ян і візантійських військ з аварами). Стосовно полян літописець пише: «...поляни, яких нині звуть русь».

Зміну самоназви полян дослідники відносять до періоду, що почався з середини I тис. н. е.; іноземні письмові джерела раннього середньовіччя, згадуючи майже всі слов'янські об'єднання, нічого не говорять про полян, тому що їх як окремої цілості в останній третині I тис. вже не існувало.

Уперше етнонім «Русь» згадується в сірійському рукописі середини VI ст., де говориться, що на північ від Приазов'я живе «народ росів», який визначається силою та войовничістю. Історик Ат-Табарі писав у X ст. про участь русів у воєнних подіях на Кавказі в 643 р., історик Ас-Салабі (початок XI ст.), розповідаючи про будівництво персидським шахом Хосровом I (531— 579 рр.) мурів у Дербенті, згадує поряд з тюрками і хазарами ще й русів.

Б. Рибаків вважає, що одне з племен, відоме в VI ст. як «рос», або «рус», дало своє ім'я наприкінці VIII — на початку IX ст. усьому союзу слов'янських племен Середнього Подніпров'я.

Відносно походження етноніму «Русь» в історіографії склалося кілька гіпотез. Найпоширенішими є такі.

Німецькі вчені XVIII ст. Г. Байєр, Г. Міллер доводили, що воно походить від фінської назви шведів, яка у свою чергу походить від шведського слова – «грести». А далі автори цієї гіпотези припускали, що оскільки фіни перебували в тісних зв'язках як зі шведами, так і зі слов'янами, то свою назву шведів вони перенесли і на слов'ян. Так, згідно з цією гіпотезою, слово «Русь» має північне, скандинавське походження. Цю так звану норманську теорію німецькі вчені обґрунтовували, спираючись на найдавніший східнослов'янський літопис «Повість минулих літ» (XI ст.), в якому літописець Нестор стверджує, що ім'я «Русь» прийшло з варягами зі Швеції, що слов'яни покликали варягів — «русь» княжити на їх землях.

Проти цієї норманської теорії виступили ряд істориків, у тому числі українські — М. Грушевський, М. Костомаров та інші. Вони наголошували на тенденційності Нестора-літописця, вказували на багато внутрішніх суперечностей в його розповіді. М. Грушевський, зокрема, вказує, що дійсно київські дружини в IX-X ст. склалися з місцевих людей і із заходжх варягів, що були на службі у київських князів, проте це не повинно було бути підставою для літописця писати, що й саме ім'я руське прийшло з варягами зі Швеції. «У нас же Русю звалася Київщина, – пише М. Грушевський. – Здогад нашого старого літописця, що ім'я Русі було принесено з Швеції, варязькою дружиною, не справджується: у Швеції такого народу не знати, і шведів ніколи у нас цим іменем не називали. Звідки се ім'я взялося на Київщині, ми не знаємо й не будемо вгадувати. Але нам важно, що се ім'я тісно зв'язане з Києвом, і з того міркуємо, що звістки про Русь і руську дружину, які маємо у чужоземних джерелах IX і X вв., належать до Київської держави: до тих князів і дружин, котрих столицею був Київ».

Інша гіпотеза проводить зв'язок між словом «Русь» та гідронімами Правобережжя (річка Рось, її притоки – Росна, Роставиця, Росава). Отже, дана гіпотеза стверджувала південно-східне, степове походження назви «Русь».

Автори ще однієї концепції пов'язують слово «Русь» безпосередньо з назвами річок Рось і Росна.

Єдиної точки зору, висновку по цьому питанню на сьогодні немає. Проте, незважаючи на це, достовірним є те, що період східнослов'янської політичної й

етнокультурної консолідації назва «Русь» ототожнювалася з назвою «слов'яни». З'ясовано також, що поняття «Русь» і «Руська земля» мали два значення — широке, стосовно всіх східнослов'янських земель, що увійшли до складу давньоруської держави, і вузьке, що відноситься до південної частини цих земель у районі Середнього Подніпров'я.

Дослідники вважають, що в утворення Русь увійшли придніпровські руси (колишні поляни, які стали називати себе «руссю»), Поляни (частина бувших полян, що утвердилися в районі Києва, які зберегли свою стару назву і за якими закріпилася назва «Поляни київські») та сіверяни Подесення. Політичними центрами утворення «Руська земля» (або первинної Русі, Середньо-дніпровської, на відміну від Київської Русі) стали Київ, Чернігів, Переяслав.

Протягом VII—VIII ст. відбувалася дальша консолідація населення Середньодніпровської Русі, йшло насичене військово-політичне, господарське та культурне життя. Свідченням цього є виникнення на кордонах Русі цілого ряду укріплених центрів — городищ-«градів». Центром етнополітичної групи полян київських був Київ, центром Західних сіверян у Подесенні — Чернігів. Південні кордони захищало Пастирське городище. В сіверській землі, на березі Псла, виникло Батицьке поселення.

Крім Руської, Середньодніпровської Русі, у VII—IX ст. існували й інші великі об'єднання східнослов'янських племен. На південному заході таким об'єднанням був дулібо-волинський союз, на півночі — об'єднання кривичів, куди входили три союзи племен — кривичі псковські, смоленські та полоцькі.

Про існування у східних слов'ян великих політичних об'єднань повідомляють арабські письменники IX—X ст. (аль-Балхі, аль-Істаррі та інші). Вони говорять про три групи русів: одна — з містом Куябою (в ньому всі дослідники вбачають Київ), друга називалася «Славія», третя — «Артанія».

Східні слов'яни у другій половині I тисячоліття межували з численними кочовими племенами, що просувалися зі сходу на захід або осідали в Причорномор'ї та Приазов'ї: аварами, аланами, булгарами, хазарами, печенігами, мадярами. З аварами, хазарами, печенігами довелося східним слов'янам вести тривалу боротьбу.

Особливо важкою була боротьба з Хазарією, центром якої був район нижнього Поволжя. Існувала хазарська держава у VII—IX ст. У ході боротьби з нею Лівобережжя підпало під гніт хазарів. Як свідчить літопис, певний час данину хазарам сплачували не лише сіверяни, а й київські поляни, які на кілька десятиліть у другій половині VIII ст.—на початку IX ст. потрапили в залежність від хазарів. Лише в 30-х роках IX ст. Давня Русь стає повністю незалежною від Хазарії.

Між східними слов'янами й аланськими та болгарськими племенами, які у VII—IX ст. переходили до осілості і займали південно-східні східнослов'янські землі, складалися переважно мирні стосунки. Частина аланів і болгар була асимільована слов'янами.

Таким чином, у другій половині I тис. н. е. йде інтенсивний процес суспільно-політичної та етнокультурної консолідації східних слов'ян, зародження і формування їх державності. Свідченням цього є виникнення перед державних об'єднань у VII—IX ст. (союзів племен), а також великих політичних об'єднань державного типу («Руська земля» та інші).

5. Заснування Києва.

Археологічні дослідження свідчать, що людські поселення на території сучасного Києва існували ще в часи пізнього палеоліту (близько 40—10 тис. років тому). Місця стоянок первісної людини виявлені в 1893 р. на Подолі, на колишній Кирилівській вулиці (Кирилівська стоянка). Досліджували її археологи В. Хвойка та П. Армашевський. Знайдено крем'яні знаряддя праці, вироби з кісті та рогу, кістки мамонта та інших тварин. Крім Подолу, пізньопалеолітичні стоянки виявлені на вулиці Протасів Яр (біля Байкового кладовища), Ярославів вал, у районі Караваєвих Дач, стоянки епохи мезоліту — в Пирогові, Чапаєвці та інших місцях. Населення періоду енеоліту (мідного віку) на території Києва було носієм трипільської культури (4—3 тис. до н. е.).

Населення, яке жило на території Києва в середині I тис. до н. е., мало обмін зі скіфами та античними державами Північного Причорномор'я, а на початку нашої

ери встановились інтенсивні торговельні зв'язки зі Східними провінціями Римської Імперії.

Предками давніх слов'ян, які згодом заснували Київ, є носії зарубинецької, або зарубинецько-корчуватської культури (III ст. до н. е.— I—II ст. н. е.), її пам'ятки (напівземлянкові поселення, безкурганні могильники) виявлено на території Києва і, зокрема, в селищі Корчуватому, звідки й одна з назв цієї культури. Цікаве поселення зарубинецької культури виявлено на Оболоні, у верхів'ях літописної річки Почайни.

Культура черняхівського типу на території Києва представлена могильниками на Старокиївській горі і Печерську, поселеннями на Замковій горі, вулиці Володимирській і в інших місцях. Серед пам'яток цієї культури знайдено також близько 6 тис. римських монет II—IV ст. н. е. Зокрема, ці заклади знайдено на Подолі, на території лікарні ім. І. П. Павлова, на території сьогодношньої Львівської площі (тут виявлено найбільший скарб, в якому було понад 4 тис. монет), Пам'ятки черняхівської культури, а також названі клади свідчать про майнову нерівність у середовищі слов'ян цього періоду та про розвинуті торгові стосунки населення.

Названі археологічні пам'ятки кінця I тис. до н. е. і першої половини I тис. н. е. свідчать, що на території Києва розміщувалося більше десятка невеликих слов'янських поселень. У середині I тис. їх населення входило до складу антського східнослов'янського союзу племен.

Перша датована згадка про Київ міститься в літописі «Повість минулих літ» під 862 р. Але, як свідчать і письмові джерела і археологічні дослідження, цю дату не можна вважати початком виникнення міста. Початок цей знаходиться набагато раніше.

Про час заснування міста й етнічне походження його засновників в історичній літературі виникли різні гіпотези. Деякі дослідники в минулому пов'язували виникнення міста не зі слов'янами, а з сарматами, готами, гунами, аварами, норманами. Потрібно мати на увазі, що серед сучасних істориків української діаспори (О. Субтельний, О. Пріцак) побутують думки, згідно з якими виникнення Києва можна вважати досягненням не лише слов'ян, а результатом складної слов'яно-скандинавської взаємодії. Свого часу М. Ломоносов, М. Карамзін, пізніше

— М. Грушевський, М. Костомаров, Б. Греков, М. Тихомиров, Б. Рибаків, П.П. Толочко у своїх працях обґрунтували висновок, що Київська Русь, Київ виникли у результаті тривалого внутрішнього розвитку східнослов'янських племен на етапі розкладу первісного суспільства і виникнення соціально-класових відносин. Зміни в суспільному ладі східних слов'ян, викликані ростом продуктивних сил у землеробстві, розвитком ремесла, обміну, розпочалися ще в III—IV ст. Замість патріархально-родової общини з'являється сусідська. Центрами влади князів, старших «дружинників» стали укріплення-городища. Так, поступово, в процесі суспільного поділу праці й соціальної диференціації виникали гради-міста.

Що ж зазначає літопис? «Повість минулих літ» говорить про трьох братів — Кия, Щека, Хорива та сестру їх Либідь, які заснували в землі полян місто. На думку частини вчених, літописне оповідання про заснування Києва відповідає цілком реальним історичним подіям.

Щодо етнічної та соціальної належності Кия та його соціального становища, літописець Нестор стверджує, що він був представником князівської верхівки племені полян. Про це говорять й інші літописи, за виключенням новгородського, згідно з якими Кий був перевізником через Дніпро. М. Грушевський, узагальнюючи свідчення літописів, крім новгородського, пише: «Інші літописці казали, що Кий з братами Щеком і Хоривом поставили перший городок, перше укріплення на місці Києва і назвали його іменем старшого брата: Кий жив на Старім городі (де Десятинна церква), а Щек над Кирилівською вулицею (де були найстарші оселі людські) і ся гора звалася Щекавиця (тепер гора Скавика); третій брат жив на третій горі, що звалася Хоревицею (не знати саме де), а річка Либідь під Києвом мовляв прозвалася від сестри їх Либіді. Для охорони брати поставили собі спільними силами городок на горі, де сидів Кий і назвали його Києвом. І від них пішли полянські князі — «рід їх держав княженне у полян».

Археологічні матеріали першої половини I тис. н. е. засвідчили таку тенденцію. Поселення, які з'явилися на території майбутнього Києва в останніх століттях до н. е., досягають найвищого розвитку в II—III ст. н. е., після чого поступово життя їх гасне. Археологічні знахідки IV ст. зустрічаються дуже рідко, а

знахідки першої половини V ст. практично не знайдені. Можливо це була якась хронологічна пауза в заселенні київського регіону, викликана в час великого переселення народів нашістю на слов'янські землі кочівників (гунів).

Безперервний розвиток Києва, як свідчать археологічні джерела, почався наприкінці V — на початку VI ст. Вихідною територією його була Замкова гора. Також в V—VII ст. були заселені Старокиївська гора, Детинка, частина Подолу. Саме в цьому районі спостерігається найбільше зосередження знахідок третьої чверті I тис. н. е. На Старокиївській горі в 1908 р. виявлено залишки давнього, обнесеного валом і ровом городища. На підставі уламків глиняного посуду так званого корчацького типу його відносять до V—VI ст., тобто до часу слов'янського князя Кия (дослідники вважають, що до спорудження фортеці на Старокиївській горі резиденція Кия розміщувалася на Замковій горі).

Виникнення Києва, як і інших слов'янських міст, співпало із зародженням ранніх форм державності. Саме в середині I тис. н. е. виникли східнослов'янські союзи племен. І Київ на початку другої половини I тисячоліття став важливим адміністративно-політичним центром Полянського союзу племен.

Важливими факторами, що спричинили виникнення Києва, були виключно сприятливі географічні умови київської території. Розташування міста в середині течії Дніпра, поблизу впадіння Десни у Дніпро зумовило його значення як торговельного та стратегічного центру східнослов'янського світу, як центру міжпле-мінних контактів. Перебуваючи на межі ряду союзів племен (древлян, сіверян, полян, уличів), з їх різними культурами, Київ засвоював усі передові культурні елементи, що забезпечило його швидкий соціально-економічний розвиток. Крім того, у топографічному плані територія Києва не має собі рівних в Подніпров'ї. З усіх боків вона оточена природними рубежами. Круті та високі береги Дніпра піднімалися на 80 м. над його рівнем. З боку поля територію Києва оточувала ріка Либідь, що була серйозною перепорою для ворогів. Велику роль грали й невеликі річки, що впадали в Либідь (Хрещатик, Клов) і Дніпро (Почайна, Глибочиця, Киянка), які разом з численними ярами створювали велику кількість природних

укріплених гір (Замкова, Старокиївська, Детинка, Щекавиця, Лиса). Крім того, Київ мав першокласну річкову гавань — річку Почайну.

Важливим етапом у дальшому розвитку Києва були кінець VI—IX ст., коли почало формуватися і склалося державне об'єднання — Руська земля, або Середньодніпровська Русь. (Як уже було сказано, назва «Руська земля» спочатку вживалася тільки стосовно Середнього Подніпров'я і лише згодом поширилася на всі землі східних слов'ян). У період існування цього об'єднання, коли йому довелося вести боротьбу з Хазарією (VIII—IX ст.) і на певний час втратити незалежність, саме Київ (місто київських полянських русів) стає центром консолідації усіх середньодніпровських слов'ян, що раніше входили до конфедерації «Руська земля». Під захист Києва та його князів стікається населення спустошених південних і східних окраїн — селяни, ремісники, воїни-дружинники. Поступово Київ і його князь стає символом захисту населення, символом єдності Середньодніпровської Русі, а не пізніше кінця VIII ст. руси з центром у Києві домінують серед усіх племен, головні ріки яких текли до Києва: над древлянами (Ірпінь, Тетерів), дреговичами (Прип'ять, Дніпро), радимичами (Сож), сіверянами (Десна, Дніпро). Тут, проте, потрібно мати на увазі, що захист і покровительство Києва поєднували з тим, що київські русичі, пануючи над оточуючими їх, залежними від них слов'янськими об'єднаннями, брали з них данину, утверджували своє панування над ними.

Залежність Руської землі від Хазарії, з одного боку, сприяло залученню київських русичів до системи східної торгівлі, розвитку товарно-грошових відносин, з другого — сприяла мобілізації сил і концентрації коштів у руках поляно-руської верхівки і київського князя в умовах постійної загрози з боку хазарів. Все це вело до неминучого конфлікту слов'янської держави з хазарським Каганатом, до ствердження незалежності Русі, що сталося в 30-х роках IX ст.

Приблизно з середини IX ст., коли вже можна говорити про Русь Київську, політично незалежну, у літописі починається послідовний виклад династичної історії Київської Русі. Під 862 роком літописець називає київськими князями Аскольда й Діра.

На думку дослідників, вони були останніми князями зі слов'янської династії, початок якої поклав Кий.

У IX ст. Київ стає політичним центром східнослов'янських племен, столицею великої ранньофеодальної держави — Київської Русі.

Таким чином, виникнення Києва — одного з найдавніших слов'янських міст — може бути віднесено до середини I тис. н. е. Воно стало результатом взаємодії соціально-економічних, політичних та етнічних процесів, що протікали у Середньому Подніпров'ї. У 1982 р. було відзначено 1500-ліття заснування Києва.

Дослідження стародавньої історії України дає підстави стверджувати, що український народ — автохтон на своїй землі. Його далекі предки жили на ній, починаючи з доби неоліту та їх переселень з відривом від первісного етнічно-територіального коріння (на відміну від багатьох інших народів, що в силу різних причин мігрували, переселялися).

Український народ успадкував неолітичну трипільську культуру, культуру кіммерійців, скіфів, сарматів та інших народів. Проте вплив зовнішніх, привнесених культур племен і народів, що протягом тисячоліть населяли українські землі, ніколи не перемагав корінного, природного начала — культури самобутньої спільності, що поступово оформилася в українську.

На всіх етапах формування протоукраїнців територіальним ядром цього складного процесу виступало Подніпров'я. Саме тут, в середині I тис. н. е. проходить процес формування державності у східних слов'ян, який завершився утворенням у IX ст. ранньофеодальної держави — Київської Русі.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	3
ПРОГРАМА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ.....	4
ВСТУП.....	6
Тема 1. Стародавня Україна.....	6
Тема 2. Київська Русь та її місце в світовій історії.....	6
Тема 3. Українські землі в XIV – XVIII ст.....	7
Тема 4. Українські землі в складі Російської та Австро-Угорської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.).....	8
Тема 5. Українська національно-демократична революція. Відродження державності українського народу (1917-1920 рр.).....	8
Тема 6. Україна між двома світовими війнами (1921–1939рр.).....	9
Тема 7. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн.....	9
Тема 8. Повоєнна відбудова і розвиток України в 1945–1991 рр.....	10
Тема 9. Україна – незалежна держава.....	11
КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ	
Тема 1. Стародавня історія України.	
1.Первісна епоха.....	11
2. Державотворчі традиції на території України.....	14
3.Стародавні слов'яни.....	16
4.Східні слов'яни. Союзи слов'янських племен у VI–IX ст.....	20
5. Заснування Києва.....	28
Тема 2 . Київська Русь та її місце у світовій історії.	
1. Утворення та розквіт Київської Русі: політичний устрій, економічний розвиток, суспільна організація та зовнішня політика.....	33
2. Політична роздрібненість Київської Русі та її наслідки.....	41
3. Галицько-Волинська держава – правонаступниця та спадкоємиця Київської Русі.....	44

4. Київська Русь у світовій історії.....	46
Тема 3. Українські землі в XIV – XVIII ст.	
1. Особливості політичного та соціально-економічного становища українських земель в складі Литви та Польщі.....	47
2. Українське козацтво. Запорозька Січ.....	50
3. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. Утворення Української козацько-гетьманської держави.....	53
4. Руїна, її ознаки та наслідки.....	57
5. Доба Мазепи.....	60
6. Поступове обмеження та ліквідація української державності.....	65
Тема 4. Україна в складі Російської й Австро-Угорської імперій(кінець XVIII – початок XX ст..).	
1. Політичне становище українських земель у XIX ст.....	68
2. Соціально-економічний розвиток України.....	70
3. Суспільно-політичні та національні рухи в українських землях.....	75
4. Утворення політичних партій та їх діяльність в умовах революції 1905 – 1907 рр. та Першої світової війни.....	82
Тема 5. Українська революція 1917-1920 рр. Відродження державності українського народу.	
1. Падіння самодержавства. Розгортання національно-визвольного руху. Діяльність Центральної Ради.....	87
2. Українська Народна Республіка – перша суверенна держава XX ст., її внутрішня і зовнішня політика.....	91
3. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського: досягнення і поразки.....	97
4. Відновлення Української Народної Республіки. Утворення Західноукраїнської республіки. Акт Злуки УНР і ЗУНР.....	100
5. Радянська форма української державності (УСРР): суверенність і підпорядкування московському центру. Радянсько-польська війна.....	104
Тема 6. Україна між двома світовими війнами (1921-1939 рр.).	

1. Відбудова народного господарства України на засадах НЕПу.....	114
2. Україна в складі СРСР. Національна політика більшовиків в Україні.	116
3. Індустріалізація в Україні та її результати.....	119
4. Примусова колективізація сільського господарства. Голодомор 1932-1933 рр.....	122
5. Суспільно-політичне життя в Україні. Масові репресії в 30-ті роки.....	125
6. Західноукраїнські землі в 20-30-ті рр. XX ст.....	127
Тема 7. Україна в роки Другої світової та Великої Вітчизняної воєн (1939 – 1945 рр.).	
1. Українське питання в Європейській політиці напередодні другої світової війни. Возз'єднання українських земель в складі єдиної держави.....	131
2. Напад фашистської Німеччини на СРСР. Встановлення окупаційного режиму в Україні.....	133
3. Рух Опору на окупованій території України.....	136
4.Визволення України від фашистських загарбників. Внесок українського народу в розгром гітлерівської Німеччини та її сателітів.....	137
Тема 8. Повоєнна відбудова і розвиток України (1945–1985 рр.).	
1. Україна на міжнародній арені після закінчення Другої світової війни...	139
2. Післявоєнна відбудова республіки.....	144
3. Суспільно–політичне життя. Репресії післявоєнних років в Україні....	149
4.Соціально-економічні процеси в Україні в 60-ті–першій половині 80-х рр.....	155
5. Національна політика в Україні.....	161
Тема 9.Україна – незалежна держава (кінець 80-х рр. XX ст. – початок XXI ст.).	
1. Україна на шляху до державного суверенітету і незалежності.....	165
2. Суспільно–політичне і національне пробудження українського народу.....	169

3. Україна в умовах державної незалежності.....	172
ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ.....	179
ТЕМАТИКА ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ.....	180
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ.....	248
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	252
ІСТОРИЧНА ХРОНОЛОГІЯ.....	256
ЗМІСТ.....	261